

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 11 — ČÍSLO 2

OBSAH

BAGIN, A.: Janko Kráľ (1822—1876)	33
VAŠKO, I.: Básnické posolstvo Janka Kráľa	35
SABOL, J.: Báseň ako pieseň	39
DVONČ, L.: Skloňovanie mužských priezvisk na -o v spisovnej slovenčine	45

Rozličnosti

Zámenne zložky typu <i>naň, naňho</i> a iné tvary osobných zámen. K. Palkovič	49
Prídavný, smerodajný. I. Masár	53

Správy a posudky

Dobry prekladový slovník. Š. Michalus	56
Zaujímavá lexikografická príručka. M. Figmíková — K. Sekvent	59

Spytovali ste sa

Újest, újedza. E. Bajzíkova	62
Obltláčacie obrázky — obtláčanky. E. Rísová	63
Štatisticky významový, či štatisticky významový? M. Považaj	63

Janko Král

(1822—1876)

ALBÍN BAGIN

Spisovná slovenčina v čase vydania Hurbanovho almanachu Nitra II (1844) bola literárnym nemluvnätom. Mala však neobyčajné šťastie v tom, že pri jej kolíske stáli dvaja veľkí géniovia básnickej reči: Janko Král a Andrej Sládkovič. Prvý ôsmimi básňami v almanachu, druhý o čosi neskôr Marinou ju akoby kývnutím zázračného prútika vypracovali na úroveň európskych literárnych jazykov. Odvtedy ňou bolo možné zvládnuť v poézii aj tie najnáročnejšie úlohy.

Kráľovým východiskom bola ľudová reč a slovesnosť; pri rozvinutí jej možností však básnik vykonal ohromný kus práce. Janko Král geniálne prenikol do ducha ľudovej piesne, osvojil si jej obraznosť, dikciu i figúry a na týchto základoch stavал vlastné básnické dielo. Dokázal týmto spôsobom vytvoriť poéziu trojakého typu: burcujúcu občiansku lyriku, balady aj rozsiahlu filozofickú skladbu *Dráma sveta*. Mnohé básne prvého typu nazval „piesňami“ (*Jarná pieseň, Krajinská pieseň, Moja pieseň, Pieseň bez mena, Dve staré pesničky*; hoci niektoré z nich patria do rámca baladistiky). Aj to hovorí o význame, aký pripisoval poézii a spevu ľudovej proveniencie. Ešte viac o tom hovorí systém obrazných prostriedkov, ktoré dominujú v jeho básnickej tvorbe. V popredí stoja deminutíva, typická súčasť jankokrátľovského rukopisu. Nimi zdôverňuje a citovo podfarbuje svoju lyrickú výpoveď. Patrí sem aj množstvo prirovnaní a vzrušená montáž bás-

nických otázok a zvolaní. Na vyslovenie svojho sveta využíva autor predovšetkým prírodné pomenovania a symboliku. Táto charakteristika platí s istými obmenami aj pre Kráľovu baladu.

Inak — a náročnejšie — pracoval Janko Kráľ vo filozoficko-reflexívnej skladbe *Dráma sveta*, ako ju dnes poznáme v rekonštrukcii Milana Pišúta. Tu oproti obrazom rozkvitajúcej krajiny (v úvode balady *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*, ktorý sa zaraďuje k početným slovenským ohlasom na Goetheho báseň Mignon) stoja pochmúrne obrazy úpadku vtedajšieho slovanského i slovenského sveta). Ba neraz zahŕňa Kráľova básnická vízia scenérie celých kontinentov a či kozmických priestorov. V tomto prípade sa básnik nemohol oprieť o výdobytky domácej tradície; stvoril celok z poloza- budnutých úlomkov so snahou vyrovnaf sa s impulzmi veľkých romantických skladieb v inonárodných literatúrach. Mohol sa oprieť iba — a on to skutočne urobil — o fondy vlastnej básnickej imaginácie. Preukázal pri tom značné dramatické dispozície. V skladbe sa strieda monologická forma s dialogickou, zjavujú sa priame oslovenia a tvary druhej slovesnej osoby. Básnik ovládal komparzy, prácu s chórom, menil typ verša, ba uvádzal v texte aj vety na spôsob scénických poznámok. Všetko to má slúžiť na vyostrenie sociálne kontrastného pohľadu na skutočnosť. Možno povedať, že ani jeden z vtedajších slovenských básnikov neprecítil tak hlboko spoločenské protirečenia doby. Prekvapuje však, že ani v dialogicky koncipovaných veršoch nestráca Janko Kráľ zmysel pre plynulosť výpovede. Či sa už jeho verše jemne čeria alebo vzdávajú ako vlny na mori, v podstate vždy pôsobia dojmom prúdu.

Hoci sa v Kráľovej poézii stretávame s lyrikou piesňového typu, baladistikou i s reflexívnymi básňami, čosi ich spája do jednotného a nezameniteľného celku. Do všetkých týchto typov vstupuje totiž v tej či onej podobe osobnosť básnika: raz bezprostredne obrazom lyrického hrdinu, inokedy prostredníctvom mnohotvárnnych štylizácií a prevtelení (nie prevlekov). Najznámejšia — a preto vari aj trochu skresľujúca — je v tejto súvislosti štylizácia básnika do postavy „divného Janka“. Kráľov portrét by sa však dal rekonštruovať vlastne na základe ktorejkoľvek autorovej básne. Poézia mu vždy bola — okrem iného — príležitosťou na sebauvyslovenie, a to v miere dovtedy nevidanej. Janko Kráľ je v zrkadle vlastnej tvorby búrlivákom s túžbou po slobode, človekom úporne hľadajúcim miesto v živote a cieľ v primeranej práci pre celok; hrdinom, ktorý je v spore s dobou i so sebou samým a upadá preto neraz do romantickej beznádeje a spleenu, aby sa opäť zodvihol do nových výbojov; osobou, ktorá pripomína rozprávkové postavy, lebo sa neľaká prekážok a opovrhuje prízemným, hmotárskym životom. Vďaka poézii poznáme jeho osobnosť

ný profil, hoci jeho život obsahuje pre nás celý rad nevysvetlených miest a už vôbec nevieme, ako vyzeral.

Na tomto základe napokon dobre pochopíme, čím je Janko Kráľ blízky modernej poézii a modernému človeku. Preto sa naň odvolávali novátori básnického slova a myšlienky v našej literatúre 20. storočia (L. Novomeský, J. Poničan, nadrealisti a i.). Preto sa stal jedným z najaktuálnejších tvorcov slovenskej poézie. A preto zostane súčasníkom dnešnej i budúcich generácií.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

Básnické posolstvo Janka Kráľa

IMRICH VAŠKO

Básnický svet Janka Kráľa, vytvorený v neveľkom časovom oblúku od štyridsiatych po začiatok šesťdesiatych rokov, predstavuje — súhrnne — úlomky drahokamov, rozpravu a vízie o súčasnom i budúcom živote, ako aj „slovo načas“. Konkretizované na materiáli jeho diela to vyzerá tak, že prvú naznačenú zložku tvoria piesne, pesničky, balady; druhú zasa fragment interpretovaný v súčasnosti ako *Dráma sveta*; tretiu príležitostné verše. Vo všetkých týchto podobách poézie Janka Kráľa je uložená jednotná výpoveď tvorcu o sebe a o svete, štylizujúceho sa do povestného symbolu orla vtáka, letiaceho nad krajinou raz vysoko, raz nízko.

A bol to život, čo inšpiroval Janka Kráľa k piesni: básnil srdcom, prudkým intelektom; snovo i buričsky. Preto sa osobný svet i jeho poézia niesli v znamení vysokých ideálov. Chceli byť a boli zvestovateľmi nových vekov a slobodného ľudstva. Bližšie si všimneme túto symbiózu iba preto, že — povedané s Jánom Števkcom — „najzávažnejšou časťou jeho príslovečne tajomného, zámlkovitého života je poézia, akoby stvorená na to, aby neznáme miesta životopisu veľkého básnika popísala naliehavou skutočnosťou slova“ (1976, s. 5).

Myšlienka pretvorenia sveta stala sa hnacím motorom nepokojných životných osudov a skutočným žriedlom rovnako nepokojnej, búrliváckej poézie Janka Kráľa. I uňho má text svoj kontext: akoby porobený ľud našiel v ňom toho, ktorého ústami vypovie svoje túžby a údel; a akoby on sám hľadal v ľude iniciátora a nositeľa revolučného činu. Tento ľudový a osobný akcent u Janka Kráľa splýva. Zmys-

lom životnej i básnickej aktivity stalo sa mu spoločenstvo jednotlivca a národného kolektívu. Zápas a čin.

Básnik Janko Kráľ chcel stvoriť „celkom inakší svet“, svet bez pánov, poroby a biedy, ako to vyjadruje aj v básni *Orol* na prahu svojho občianskeho i umeleckého vzopätia. Môžeme uviesť, že túto uvedomelú zrelosť a či „myšlienku na budúcnosť“ pozorujeme u Kráľa od prvých básnických prejavov v novej spisovnej slovenčine. Už v nich počuť „akordy“ jeho budúcej revolučnej lyriky aj silu básnického vyjadrenia.

Janko Kráľ je ten, kto do tkaniva ľudového slovesného básnictva vplietal vlastný subjekt, plný rozporov a pohybu, a takisto vlastné poetické videnie. V známych ôsnich básňach, ktoré ho zrazu povýšili medzi štúrovcami na básnika prvej veľkosti (pripomeňme si, že vyšli v almanachu *Nitra 1844*, teda v prvej knihe napísanej štúrovskou slovenčinou), má svoje významné miesto celkom malá a svojím vyznením jednoduchá básnička. Volá sa *Pieseň bez mena: Strmá kamenná cestička, / tu ťa ja púšťam, pesnička: / sama, bez mena žiadneho, / tam choď do sveta šireho. / Našiel som ťa na smetisku, / neviem o tvojom priezvisku: / šíry je východ aj západ, / hľadať si svojho otca, mať! / Keď nájdeš, ta ťa poznajú, / za rúčku stisnú, bozkajú: / budeš ich a oni tvoji, / budete oba v pokoji.* (Poézia, s. 31)

Citovaná báseň odкрýva pramene práve narodenej reči, jej údel a poslanie. Z hlbín vekov a múdrosti zrodené slovo ľudu stáva sa pre neho a jeho pokolenie východiskom novej literatúry, motiváciou tvorenia i služby, studnicou mravnej odvahy a posolstva. V samej podstate tejto básne akoby sa ukázal princíp tvorenia, odhaľujúci celé Kráľovo básnické umenie. Lebo ono nie je v tom — a tu sa opätovne odvolávame na zistenie Jána Števäčka, „že by ľudovú poéziu napodobňoval“. Je v tom, že „vyfažil všetko jej čaro jednoduchého podania zložitých citov“ (1976, s. 5).

Z ďalšieho Kráľovho tvorivého obdobia sú príznačné najmä dve básne: vyššie uvedený *Orol* a *Dvanásť slov*. Obidve nesú pečať mučivého hľadania totožnosti a piesne. Kým v prvej z nich predkladá závažnú tému svojej doby — obraz vtáka ako symbol voľnosti a slobody, v druhej postihuje situáciu národa a básnika, potrebu strhujúcej piesne. Báseň *Orol* celou svojou povahou smeruje k dynamickej obraznosti: *Okolo mňa sa chmáry čierne víjú, / znad mňa, spod mňa hromy vyvierajú, / ja letím, letím, kým ma nezabijú. / Ja strechy nemám, ja kde sadnúť nemám, / hrom mi ukáže miesto, kde ležať mám. / Okolo mňa sa chmáry, hromy víjú, / ja letím, letím, kým ma nezabijú ...* (Poézia, s. 79).

Kráľovu ľudskú a básnickú osobnosť so značnou mierou pravdivosti identifikujú verše nasledujúcej básne s názvom *Dvanásť slov*. Znova

sa v nej stretáme s princípom jeho básnenia, keď na vyslovenie myšlienky používa jednoduchý, no sugestívny umelecký tvar: *Myslel som dlho, hľadal som čos' dlho. / Nejedna deň - noc bol som zamyslený. / No, chvála bohu, našiel som, čo hľadal: / Tu je ten prútik dávny, vychýrený. / Moc jeho veľká a sila jeho je: / Čoho sa dotkne, to hneďky ožije. / Tu je ten prútik, oddám sa do spevu, / nech sa mi žiadosť nasýti horúca / a duch utíši veľmi pobúrený — / to je jediná moja žiadosť vrúca.* [Poézia, s. 83] Janko Kráľ, moderný a revolučný romantik, chcel v jednoduchej ľudovej pesničke zaspievať o vesmírnych veciach v človeku.

I nasledujúca perióda Kráľovho života a tvorby potvrdzuje, že sa ony napájali zo životodarných ľudových prameňov. Akže predtým Janko Kráľ v svojej poézii zobrazoval dávne deje i mýtus slovenský a slovanský, svet rozprávok, piesní a povestí, teraz volá do zbroje. Jeho poézia rozpaľovala revolučné iskry medzi ľudom, pripraveným so zbraňou v ruke bojovať za svoje práva. Obraz básnika ako majáka v čiernej moci (*Hlásnik národa*) sa razom rozrastá o verše revolucionára v marcových dňoch 1848. Revolúcia sa mu tak stala impulzom k naplneniu jeho veľkých snov. Slovo básnika nadobúda prostotu, dostáva formu výzvy, údernej sily a aktívnej spoločenskej lyriky. Takými sú najmä básne *Krajinská pieseň* a *Krvavá kosba*. Obidve súvisia — ako to poznáme z Kráľovho revolučného činu na južnom Slovensku — s konkrétnou životnou situáciou a s dobovými súradnicami. Na ich príklade vidno, ako Kráľovo slovo vie svojím aktuálnym posolstvom plne zaznieť a rezonovať, pretože je v ňom sprítomnený a vyhrotený sociálny osud človeka. Kým báseň *Krajinská pieseň* hovorí o svitaní nad vlastou a odhodlaní bojovať proti pánom, báseň *Krvavá kosba*, azda najrevolučnejšia z jeho agitiek v meruósmom roku, je priamo vypovedaná vôľa doviest tento boj do víťazného konca: *Ludia, čo robíte, že kosy klepáte? / Azda sa voláke na kosbu zberáte? / Zberáme, zberáme, ostríme si kosy, / pôjdeme na kosbu do červenej rúsy! / Budeme sa kosiť za našu krajinu, / bože nám pomáhaj vždy každú hodinu! / Poďme, bratia! poďme, bár nás nevolajú: / horí nám milá vlasť, poďme, bráňme si ju! / Od polednej strany nepriateľ sa hrozí, / že našu milú vlasť slovenskú vykaží. / Poďme, bratia! poďme, nebojme sa smrti, / keď je božia vôľa, aj tu nás zachváti. / Kto horlivý Slovák, miluje rod a vlasť, / a je vždy hotový svoj život za ne klásť!* [Poézia, s. 434] Tieto verše zosobňujú Kráľov revolučný vrchol. Sú aj rukolapným svedectvom premeny lyrického subjektu poézie tohto autora.

Nový zdvih tvorivej aktivity v tvorbe Janka Kráľa priniesli šesťdesiate roky, resp. ich prvý rok. Z hľadiska našej témy sú zaujímavé dve básne, a to *Slovo* a *Duma slovenská* s podtitulom *Na pamiatku*

zjazdu turčiansko-martinského 6. júna 1861. Napriek sklúčenosti, v akej Janko Kráľ prežíval roky po zmarení revolúcie, vedel sa ešte vzopnúť a smerovať k vysokým básnickým méтам. V básni *Duma slovenská* analyzuje stav vlastných a národných vecí v čase revolučného odlehu. Báseň *Slovo* však dopovedáva už raz vyslovené: *Zajasal blesk jasnej zory / ponad vrchy, ponad hory: / zahučte, slovenské pôlia, / sloboda nás k činom volá. / Hore, za česť, slobodu / slovenského národu!* (Poézia, s. 454) Uvedená báseň — nadto — hlása myšlienky slobody, rovnosti a bratstva pre všetky národy Európy.

Sme pri jeho posolstve.

Poézia Janka Kráľa predstavovala a dodnes predstavuje živú hodnotu. Platí o ňom a o nej, čo v svojich *Variáciách na Janka Kráľa* napísal Milan Rúfus; uviedol, že bol dúhou nad vodami, naším Michelangelom i Byronom, ktorému nepredchádzal Shakespeare, ba ani angličtina. „Najväčší býval a je tam, v onom nerovnom krátkom spojení svojho génia s duchom ľudu. Veru, začínali sme ako národ plebejov a on bol náš veľký plebejský básnik. Nielen pre tie revolučné výzvy, ale pre telo i krv jeho básne. Dnes, po storočnom odstupe a vývoji tvaru, pripomína nám táto báseň jazyk dieťaťa, hovoriaci nedetsky hlboké a ťažké veci.“ (1976, s. 7)

Pramene a posolstvo poézie Janka Kráľa majú ľudový základ. Sú živou súčasťou našej básnickej tradície. Básnik Laco Novomeský venoval svoju druhú zbierku (*Romboid*, 1972) práve „zaviatej pamiatke Janka Kráľa, ktorý predstavil poéziu slovenskej literatúry“. Cez neho dostala mnoho do daru i slovenčina a jej kultúra. Umožnila mu rozvinúť novú koncepciu života a poézie. Janko Kráľ rozvil zemitosť i spevnosť rodnej reči do nového kvetu a tvaru.

Filozofická fakulta UPJŠ

Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

KRÁĽ, J.: Poézia. Štúdiu napísal Milan Rúfus. Zlatý fond slovenskej literatúry. 2. vyd. Bratislava, Tatran 1976, 480 s.

RÚFUS, M.: Variácie na Janka Kráľa. *Romboid*, 9, 1976, č. 5, s. 4—7.

ŠTEVČEK, J.: Prítomnosť poézie Janka Kráľa. *Pravda*, 57, 22. 5. 1976, s. 5.

Báseň ako pieseň

(K charakteristike slova a verša Janka Kráľa)

JÁN SABOL

Myslel som dlho, hľadal som čos' dlho.
Nejeden deň — noc bol som zamyslený.
No, chvála bohu, našiel som, čo hľadal:
Tu je ten prútik dávny, vychýrený.
Moc jeho veľká a sila jeho je:
Čoho sa dotkne, to hneď ožije.
Tu je ten prútik, oddám sa do spevu,
nech sa mi žiadosť nasýti horúca
a duch utíši veľmi pobúrený —
to je jediná moja žiadosť vrúca.

(J. Kráľ, 1972, s. 83)

Zlatá niť nášho jazyka a našej poézie krásnila najprv ľudové výšivky; v ňom a v nej od samého začiatku fascinuje cit pre krásu, metafora, obraz a melódia, vysnívaný, ale aj prežívaný údol nášho človeka minulosti a jeho túžba po plnohodnotnom uskutočnení života v žiľlivejšej budúcnosti. Onú niť pre obidvoch súrodencov — mladú slovenčinu a jej básnické slovo — spriadala ľudová pieseň: Kollárove *Národné zpievanky* ukázali jazykové i umelecké bohatstvo národa, životaschopnosť slovenčiny; Janko Kráľ bol zasa prvý, kto krehkému rečovému útvaru vdýchol poetickú dušu a vpísal doň svoje umelecké posolstvo (o Národných zpievankách a literárnom vývine J. Kráľa pozri Štrelinger, 1976). Ľudová pieseň bola takto živou vodou nášho jazyka a jeho básnického slova.

Nie je náhoda, že mladý jazyk, napájajúci sa z ľudových zdrojov, má ľudový nádych aj v poézii. Janko Kráľ preklenúva zdanlivý rozpor našej ľudovej piesne a „umelej básne“; opája sa slovom a melódiou piesne, hoci spoznáva jej hranice; preto jej roztvára krídla a „čarovným prútikom“ svojho citu a intelektu ju povyšuje na princíp svojej, vlastne slovenskej poézie.

Bola to štúrovská koncepcia vzťahu k ľudovej slovesnosti, ktorá urobila z Janka Kráľa básnika pevca? Zaiste. Ale nielen ona. Bol tu aj fakt, ktorý štúrovci, a teda aj Janko Kráľ, dobre vyhmatali: že totiž slovenčina musí odniekiaľ začínať, že musí mať svoj životodarný zdroj, v ktorom sa môže kedykoľvek osviežiť, svoj elixír; a nebolo tu nič vhodnejšie, vypracovanejšie a dokonalejšie ako ľudová rozprávka, balada, pieseň, príslovie, prirôvanie. Na začiatok vari dosť, najmä ak na týchto zdanlivo „insitných“ nástrojoch začali hrať takí umelci

slova a myšlienky, k akým patrí aj Janko Kráľ. „Insitnosť“ týchto ľudových výtvorov sa však neskôr ukáže ako výsostne umelecká; návrat k ľudovosti je vo vývine spisovnej slovenčiny, ale aj slovenskej literatúry vždy „oživujúcim prostriedkom“ (Miko, 1973, s. 150).

Potenciálnu silu mladého spisovného jazyka výrazne predstavuje aj Kráľov básnický čin. Napriek tomu, že „tento básnik má na poetické stvárnenie mohutného citového a intelektuálneho náboja k dispozícii spisovný jazyk o dvadsať rokov mladší, než je on sám“ (Rúfus, 1972, s. 10), jeho dielo tvorí základ slovenského básnického slova. A treba dodať, že spievajúceho a spievaného slova. „Piesňovosť“, ľudovosť svojho verša básnik na mnohých miestach explicitne pripomína. V balade *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko* sa anticipuje symbióza básnika a ľudového rozprávača: *Či neznáte ten tichý kraj, kde večer mamičku / deti prosia o jednu národnú pesničku, / lebo o dáku hádku a o dáku povesť; / že nebudú radšej, vraj, na ráno pýtať jest, / že nebudú záškodné, nebudú šantúvať, / že budú mamičku napotom počúvať, / aby len povedala — deti, chlapci všetci, / na múrik vyskákajú tam okolo peci, / mamička medzi nimi pradúc im rozpráva* (s. 21). Nebudeme azda ďaleko od pravdy, ak povieme, že čím bola pre Dobšinského rozprávka, tým bola pre Janka Kráľa pieseň.

Dostávame sa k jadru našich úvah. Na úryvkoch z básní *Matka, učiteľ, žiaci* a *Návrat* sa pokúsime premietnuť jazykovo-rytmickú paralelu ľudovej piesne a Kráľovho verša:

Keby len vedela,
čo by mu chybelo,
išla by, kde žiadne vtáča
dosiaľ neletelo.
Letela by poľom
ako kukulienka —
Či nemáš, pole, zeliny
pre môjho Janenka?
Letela by horou
ako kukulienka —
Či, horička, nemáš tône
pre môjho Janenka?
Klopala by datľom
do každej svrčiny —
Ah, zžial sa, hora, nado mnou,
to môj syn jediný!
Ah, zžial sa, hora, nado mnou,
mám jedného syna!
Ak' sa ti to, hora, ľubi,
keď javor vyschýna?

(s. 168)

Zakvitli jablone v susedovom sade,
 utrápená mati chodí po záhrade,
 prechodí sa ona po tráve zelenej:
 „Či mi kedy svitne, matke utrápenej,
 či sa v mojom srdci ešte rozzelenie
 aspoň za života jedno potešenie?
 Potešenie moje, kvet medzi kvetami.
 V ďalekej krajine, za doly, horami,
 v ďalekej krajine, hen za Varadínom
 vykvitá Ialiou, bujným rozmarínom!...“

(s. 427)

Skúmané úryvky sa navonok zdajú zásadne protikladné; charakterizuje ich rytmická opozícia 6-slabičného (s 8-slabičným variantom) a 12-slabičného verša; 12-slabičný verš však predpokladá dierézu po 6. slabike. Obidva rytmické prúdy sa takto zlievajú v riečisku ľudovej poézie, pre ktorú je 12-slabičný verš najbežnejší a „v kolektívnej tvorivej tradícii nášho ľudu taký vžitý, že umožňuje pomerne ľahko takmer každému individuálnemu ľudovému tvorcovi aktívne sa zúčastňovať na konkrétnej spevnej realizácii tejto tvorivej poetickej tradície“ (Melicherčík, 1961, s. 16). Tento verš — a rovnako jeho (párnoslabičné) odnože — vrúbi melódia ľudovej piesne, ale aj Kráľovho básnického slova. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o monotónny rytmus; je to však pohyb premenlivý, hoci má uzdu sylabického podložia — vyteká zo striedania trochejských a daktylských častí: *letela by poľom / ako kukulienka; či sa v mojom srdci ešte rozzelenie — keby len vedela, / čo by mu chybelo; zakvitli jablone — v susedovom sade.*

Rytmicko-melodické podhubie ľudovej piesne sa v Kráľovej poézii neobjavuje len „zvonku“: tým, že básnik v názve básne používa slovo *pieseň*, *pesnička* alebo že komponuje báseň na známy nápev (napríklad báseň *Verše* má v podtitule upozornenie „Spieva sa ako Ej, voda, voda do Dunaja padá“ — s. 369), ale aj vnútornými skladobnými znakmi. Medzi takéto symptómy treba zaradiť citoslovce na mieste dierézy v 12-slabičnom verši, čím sa oddeľujú obidve 6-slabičné veršové polovice. Citoslovce zvyšuje expresívnosť výpovede, ale zároveň sa ponúka aj na melodické stvárnenie; je to osobitne intonačne modulovaná polveršová dieréza, ako ju poznáme z ľudovej piesne. Uvedieme príklad: *Zapadaj, slniečko, do rána bieleho, / azda nám donesieš už dačo nového. / Slniečko červené, jaj, dolu strašne hladí, / pôjdete na vojnu, jaj, čo ste ešte mladí. / Zapadaj, slniečko, jaj, pán boh ťa sprevádzaj, / len na biednych ľuďi biedu nedovádzaj* [z básne *Videnia*, s. 205]; a teraz paralelné príklady z ľudových piesní: *Keďby som ja mala, ej, kľúče od svitania, / nedala bych svitať, ej, do zajtre-*

ka rána; // Či svitá, či mrká, h e j, či sa rozbriežduje, / či sa mojej milej líčko zapaľuje? (V širom poli studienečka; Výber zo slovenskej ľudostnej a sociálnej ľudovej lyriky, 1961, s. 44–45).

Melódia rytmu opantáva autora i jeho verš; tu treba hľadať prameň častého skracovania výrazov: *ak'*, *preds'*, *dák'*, *dač'*, *čob' ma, preč'* (*prečo*), *hoc'*, *síc'*, *hlav'mi, slab'*, *nežalujs'*, *celás'*, *k zem'*. Je prirodzené, že tomuto rytmickému tlaku sa mohli prispôsobiť iba enklitiky a neprízvučné slabiky slov.

Sémantickú štruktúru textu v mnohom roztvára frekvencia substantív, adjektív a sloviess, teda výrazov z významovo najsýtejších slovných druhov. V básňach, ktorých úryvky analyzujeme, je pomer substantív a sloviess dosť rozdielny: v skladbe *Matka, učiteľ, žiaci* je 1:1,4, v básni *Návrat* 1,7:1. Prvá z nich sa vyznačuje hypertrofiou slovesa, ako ju poznáme z ľudovej piesne (v ľudovej piesni je pomer substantíva a slovesa 4:5; porov. Mistrik, 1967, s. 332; 1969, s. 90), v druhej je výskyt slovesa pritlmený. V známych Kráľových baladách *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko* a *Bezbožné dievky* je tento pomer 1,3:1, v balade *Skamenelý* 1,5:1. Sú to údaje, ktoré sú blízke pomeru zo Sládkovičovho *Detvana* (3:2, — Mistrik, 1969, s. 90), ale sa vzdávajú hodnotám ľudovej piesne. Tento fakt signalizuje, že popri nespornej väzbe Kráľovej poézie na ľudovú pieseň je jeho verš zároveň aj originálny a svojský. V ľudovej piesni na 4 substantíva pripadá 1 adjektívum (Mistrik, 1969); v Kráľovej básni *Matka, učiteľ, žiaci* je pomer substantíva a adjektíva 3,7:1, v básni *Návrat dokonca* 2,6:1, v baladách *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko* 3,1:1, *Skamenelý* 4,5:1, *Bezbožné dievky* až 7,2:1. Najbližšie k hodnotám ľudovej piesne stojí opäť prvá báseň; v balade *Bezbožné dievky* sa adjektívum zastiera a jeho funkciu zväše preberá expresívna substantívna derivačná prípona. V básni *Návrat* je primárna dynamika deja, opierajúca sa o sloveso, v pozadí; sekundárne sa však vyvoláva príznakovou frekvenciou prívlastku (podobnú tendenciu sme vybadali napr. v Horovovej *Balade o sne*; pozri Javorská — Sabol, 1974, s. 264), ktorý má často expresívne a hodnotiace ladenie. Extenzívne využitie adjektíva v porovnaní s ľudovou piesňou charakterizuje aj baladu *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*; v balade *Skamenelý* je opačná tendencia. Aj vyťaženie adjektív v Kráľovom verši potvrdzuje jednak symbiózu jeho poézie s výtvormi ľudovej lyriky, ale zároveň aj fakt, že tu ide o inovačné stvárňovanie textu.

Všimnime si bližšie rozoberané úryvky. V prvom z nich upozorňuje na seba kondicionál (*keby vedela, by chybelo, išla by, letela by, klopala by*), slovesný spôsob typický aj pre ľudovú pieseň; cezeň bola ľudová pieseň „manifestom túžob, nádejí a snov ťažko žijúceho slovenského ľudu“ (Mistrik, 1967, s. 332). Pri substantívach sa hlásia

deminutíva (*vtáčka, kukulienka, Janenko, horička*); o ich vysokej frekvencii v skúmanej poézii sa už hovorilo viac ráz. Svoj pôvod majú nesporne v ľudovej lyrike (o vysokej frekvencii deminutív v ľudovej piesni pozri Mistrík, 1967, s. 331), hoci Janko Král cez ne roztvára ďalšie konotácie; zosubjektívňuje, zlyričtuje, zjemňuje svoj záber skutočnosti v zmysle romantického kánonu. Tieto výrazy patria vlastne už do autorovho idiolektu. Treba ešte povedať, že viac zdrobenín sa vyskytuje v Kráľových baladických skladbách, pri ktorých je ľudové východisko evidentnejšie, než v básňach ladených sociálnoburičsky. Text úryvku je značne subjektívny a expresívny; táto jeho vlastnosť sa rozohráva na morfolologickej, syntaktickej a lexikálnej rovine: je tu oslovenie, rečnícka otázka, citoslovce, imperatív, citovo zafarbený prívlastok, expresívna intonácia. Ide vlastne napospol o znaky ľudovej lyriky (Mistrík, 1967, s. 331—332).

Druhý úryvok je „pokojnejší“, rytmicky „vážnejší“, čo vyplýva zo širšej sylabicko-rytmickej štruktúry verša. Aj tu sú však výrazné znaky expresivity a lyrizácie: rečnícka otázka, zhodný postpozitívny prívlastok, príznaková intonačná atmosféra, citové použitie zámena.

V obidvoch citovaných úryvkoch treba si všimnúť ďalšie osobitosti, ktoré zblížujú tieto texty s ľudovou lyrikou: je to predovšetkým opakovanie výrazov, ktoré v mikrokompozičnej výstavbe verša predstavujú oporné motivické body a zároveň účinkujú v službe lyrizácie. V prvom úryvku sú to výrazy: *neletelo (letela), pole, kukulienka, môj Janenko, hora (horička), môj syn jediný*; v druhom úryvku: *sad (záhrada, tráva), utrápená mati (ona, matka), potešenie, kvet (ľalia, rozmarín), v ďalekej krajine*. Vzťah medzi významovo súvzťažnými výrazmi je v druhej básni zložitejší, zašifrovanejší; ide pri nich najmä o synekdochický posun. Ľudové echo pri básni *Návrat* prichádza takto z väčšej dialky než v skladbe *Matka, učiteľ, žiaci*; básnik tu viac maľuje, komponuje a kóduje, menej spieva. K ďalším spoločným znakom obidvoch úryvkov a ľudovej lyriky treba zaradiť prirovnávanie (*letela by horou ako kukulienka, klopala by d'atľom, vykvitá ľaliu, bujným rozmarínom*) a paralelizmus (najmä syntaktický), ktorý vyúsťuje do motivicko-tematickej dominanty (*letela by horou ako kukulienka, klopala by d'atľom do každej svrčiny; či mi kedy svitne, matke utrápenej, či sa v mojom srdci ešte rozzelenie, aspoň za života jedno potešenie? Potešenie moje, kvet medzi kvetami*; o naznačených znakoch ľudovej piesne pozri napr. Melicherčík, 1961, s. 25—26). A je tu — podobne ako v ľudovej piesni — súžitie prírody a človeka.

V prírodnom svete sú zárodky Kráľovej básnickej „filozofie“, na jej konci je človek a jeho právo na slobodu; zlo akoby mu vychádzalo najprv z „nečistých“ síl, neskôr zisťuje jeho ľudský pôvod a nakoniec

prichádza k presvedčeniu, že ho treba vykynožiť. Tu je zrod jeho revolučnej výzvy a posolstva:

Zajasal blesk jasnej zory
ponad vrchy, ponad hory:
zahučte, slovenské polia,
sloboda nás k činom volá.

Hore, za česť, slobodu
slovenského národu!
Jarmili nás dosiaľ všade,
verili sme podlej zrade,
v nevoli nám srdce skleslo:
sloboda je naše heslo!

Hore, za česť, slobodu
slovenského národu!

(*Slovo*, s. 452—453)

Epický baladický prúd, pokojný melodicko-rytmický lyrizačný spád tu vystriedal apelový výraz, ktorý posunul „zážitkovosť“ do úzadia a prihovoril sa expresívnym, výzvovým gestom. Refrén však aj tu prezrádza autorovo východisko: pieseň, ktorá sprevádza jeho verš ako verná družka.

Na slovenčine, ktorá bola ešte len „husličkami z javora“, básnik vedel vylúdiť lyrický text (opretý o abstraktné pomenovania, hudobnosť rytmu, opakovanie výrazu, metaforu a symbol), epicko-baladické útvary (s gradáciou deja, deminutívami, hodnotiacimi výrazmi, prirovnaním) a hovorový text (charakterizovaný lexikou každodenného života, hovorovou syntaxou, expresívmi, dialógom — najviac v dramatických skladbách). Oprel sa o živú reč — a ona vydržala. Preto mohol vidieť a predvídať.

Kolískou Kráľovej poézie bola ľudová pieseň; jej melódia, symbol, rytmus, slovo, takt. Pravý kráľovský dar, ktorý dali básnikovi do vienk sudičky a ktorý on — Kráľ — rozospieval a odovzdal princeznej — slovenskej poézii. Necelé dva mesiace po Kráľovej smrti sa narodil Ivan Krasko.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

JAVORSKÁ, L. — SABOL, J.: O niektorých jazykovo-rytmických osobitostiach Horovovej Balady o sne. *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 261—267.

- KRÁL, J.: Poézia. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1972. 477 s.
- MELICHERČÍK, A.: Slovenská ľudová lyrika. In: V širom poli studienečka. Red. A. Melicherčík. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961, s. 9—28.
- MIKO, F.: Základné tendencie v štýle prózy na prelome storočia. In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia [Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi]. Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia. 3. Red. L. Horečný. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 141—150.
- MISTRÍK, J.: Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne. Slovenská reč, 32, 1967, s. 328—335.
- MISTRÍK, J.: Exaktná analýza Maríny a Detvana. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 21. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 85—92.
- RUFUS, M.: Básnik Janko Kráľ. In: J. Kráľ, Poézia. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1972, s. 9—12.
- ŠTRELINGER, P.: Národné piesňové a literárne vývin Janka Kráľa. Slovenské pohľady, 92, 1976, č. 5, s. 107—113.
- V širom poli studienečka. Výber zo slovenskej ľudostnej a sociálnej ľudovej lyriky. 1. vyd. Red. A. Melicherčík. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961. 187 s.

Skloňovanie mužských priezvisk na -o v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

Skloňovanie mužských priezvisk na -o prechádzalo v minulosti a prechádza aj dnes istým vývinom. V gramatických alebo aj iných jazykových príručkách bývajú preto pri určovaní skloňovania takýchto priezvisk v gen. a akuz. sg. niektoré rozdiely. Praktický používateľ jazyka môže byť neraz v pochybnostiach, ktoré určenie výskytu pádových prípon v uvedených tvaroch je vlastne správne, resp. zodpovedajúce norme súčasnej spisovnej slovenčiny. V tomto príspevku chceme stručne poukázať na vývinové tendencie, ktoré ovládajú skloňovanie vymedzenej skupiny mužských podstatných mien.

Mužské priezviská na -o sa podľa výkladov v našich gramatických a iných jazykových príručkách skloňujú podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *hrdina*.

Do prvej skupiny môžeme zaradiť príručky, ktoré hovoria o skloňovaní takýchto slov iba podľa jedného gramatického vzoru, a to podľa vzoru *hrdina*. Takto sa to konštatuje v gramatike E. Štúra (1846)

a v gramatickej príručke J. Mihála (1943). O skloňovaní podľa jedného vzoru hovoria aj B. Letz. Slová na *-o* preberá pri vzore *chlap*, pričom sem zaraďuje nielen apelatíva, lež aj vlastné mená na *-o*. Treba však vedieť, že B. Letz spojil vzory *chlap* a *hrdina* (v starších príručkách vzor *sluha*) do jedného vzoru *chlap*, v rámci ktorého vydeľuje slová typu *gazda*, t. j. slová vzoru *hrdina*. Ak vychádzame z bežného vydeľovania dvoch vzorov muž. živ. podst. mien, t. j. vzorov *chlap* a *hrdina*, potom je zrejmé, že B. Letz zaraďuje skloňovanie mužských priezvisk na *-o* do dvoch vzorov.

Do druhej skupiny zaraďujeme príručky, ktoré o skloňovaní mužských priezvisk na *-o* hovoria pri dvoch vzoroch, pri vzore *chlap* a pri vzore *hrdina*. Sem patrí J. Damborský (1930), B. Letz (1950), J. Orlovský — L. Arany (1946), E. Pauliny (1960), E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc (1968), P. Ondrus (1964), Morfológia slovenského jazyka (1966), Pravidlá slovenského pravopisu (1940, 1953), J. Oravec — V. Laca (1973).

Druhá skupina gramatických a iných jazykových príručiek sa ešte ďalej vnútorne diferencuje.

Podľa J. Damborského mužské vlastné mená zakončené na *-o* majú v gen. a akuz. sg. príponu *-a* aj *-u*, napr. *Botto* — *Botta/Bottu*, *Krasko* — *Kraska/Krasku*. Ako vidieť, tu sa o všetkých menách na *-o* hovorí ako o slovách, ktoré majú tvary podľa jedného alebo druhého vzoru. Pri všetkých mužských priezviskách na *-o* sa tu teda predpokladajú v gen. a akuz. sg. dvojtvary *-a/-u*.

V ostatných gramatických a jazykových príručkách nachádzame už prehľadnejší prístup k mužským priezviskám na *-o*. V zásade sa v skupine mužských priezvisk na *-o* vydeľujú dve podskupiny mien, charakterizované výlučným alebo prevažným skloňovaním podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *hrdina*. Sú to na jednej strane priezviská na *-o* domáceho pôvodu a či domáce priezviská (niekedy sa hovorí o priezviskách Slovákov) a na druhej strane priezviská cudzieho pôvodu a či cudzie priezviská na *-o* (priezviská cudzincov). Domáce priezviská sa podľa niektorých príručiek skloňujú podľa vzoru *chlap* alebo aj podľa vzoru *hrdina*, cudzie priezviská iba podľa vzoru *chlap*. Napr. Morfológia slovenského jazyka sa pri vzore *chlap* aj pri vzore *hrdina* zmieňuje o skloňovaní domácich priezvisk na *-o* v gen. a akuz. sg. podľa jedného alebo aj druhého vzoru, napr. *Krasko* — *Kraska/Krasku*, *Krno* — *Krna/Krnu*, *Stano* — *Stana/Stanu*, *Šebo* — *Šeba/Šebu*, *Fraňo* — *Fraňa/Fraňu*, *Miko* — *Mika/Miku*, *Marko* — *Marka/Marku*, *Turzo* — *Turza/Turzu*, *Chalmo* — *Chalma/Chalmu*, *Koščo* — *Košča/Košču*, *Lenčo* — *Lenča/Lenču*, *Jančo* — *Janča/Janču*, *Jurčo* — *Jurča/Jurču*, *Frešo* — *Freša/Frešu* atd. Vyhranenejšie stanovisko zaujímajú príručky, ktoré skloňovanie domácich priezvisk na *-o* zaraďujú

do vzoru *hrdina* a skloňovanie cudzích priezvisk do vzoru *chlap*. Napr. podľa E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca do vzoru *chlap* patria priezviská na *-o*, ak patria cudzincom a ak sa nepocitujú ako domáce, napr. *Hugo*, *Marco Polo*; sem zaraďujú aj slovanské priezviská na *-ko*, *-enko*, napr. *Gromyko*, *Ševčenko*. Priezviská Slovákov zaraďuje táto príručka do vzoru *hrdina*, napr. *Botto* — *Bottu*, *Krasko* — *Krasku*, *Krno* — *Krnu*, *Vančo* — *Vanču*, *Hečko* — *Hečku*. Trochu inú modifikáciu predstavuje riešenie v Pravidlách z r. 1940. Aj tie sa zmieňujú o skloňovaní cudzích priezvisk na *-o* podľa vzoru *chlap*, inak priezviskám na *-o* pripisujú zvyčajne skloňovanie podľa vzoru *hrdina*, pričom pod priezviskami sa tu rozumejú, ako ukazujú príklady, iba domáce priezviská na *-o*, napr. *Botto* — *Bottu*. O rozdiely medzi skloňovaním domácich a cudzích priezvisk na *-o* hovoria aj J. Oravec a V. Laca, v zásade sa však pri všetkých týchto menách prikláňajú skôr k vzoru *chlap*. Autori hovoria, že v priezviskách na *-o*, a to v cudzích aj domácich, býva obyčajne prípona *-a*, napr. *Marco Polo* — *Marca Pola*, *Picasso* — *Picassa*, *Ševčenko* — *Ševčenka*, *Jeremenko* — *Jeremenka*, *Andrejko* — *Andrejka*, *Juraško* — *Juraška*, *Ilaško* — *Ilaška*, *Dmiterko* — *Dmiterka*, *Miko* — *Mika*. Ale niektoré z týchto priezvisk majú aj príponu *-u*, napr. *Krasko* — *Kraska/Krasku*, *Krno* — *Krna/Krnu*, prípadne iba príponu *-u*, napr. *Vančo* — *Vanču*, *Botto* — *Bottu*.

Spomenieme ešte jedno vymedzenie, ktoré má iba jedna z uvedených príručiek. Podľa J. Orolovského a L. Aranya v gen. sg. príponu *-u* majú dôsledne všetky priezviská končiacie sa na *-čo*, napr. *Vančo* — *Vanču*, *Onderčo* — *Onderču*, *Jančo* — *Janču*, *Lenčo* — *Lenču*, ostatné priezviská zakončené na *-o* majú v gen. sg. príponu *-a* alebo *-u*, prípadne aj obidve, napr. *Hugo* — *Huga*, *Gromyko* — *Gromyka*, *Tito* — *Tita*, *Franco* — *Franca*, *Holko* — *Holku*, *Chrenko* — *Chrenku*, *Lenko* — *Lenku*, *Benko* — *Benku*, *Botto* — *Bottu*, *Pleško* — *Plešku*, *Klačko* — *Klačku*, *Krasko* — *Kraska/Krasku*, *Krno* — *Krna/Krnu*. Tu sa, ako vidieť, rozdeľujú priezviská na základe formy, podľa zakončenia na *-čo* alebo s iným zakončením. Keby nebolo príkladu *Krasko* — *Kraska/Krasku*, mohli by sme povedať, že Orlavský — Arany vydeľujú na základe formy aj skloňovanie mien na *-ko* (všetky ostatné mená na *-ko* zaraďujú tiež do vzoru *hrdina*). S takýmto alebo podobným formálnym rozdielom sa pri menách na *-o* v iných príručkách nepracuje, jednotlivé mužské priezviská na *-o* sa nezaraďujú do vzoru *chlap* alebo do vzoru *hrdina* podľa toho, aká spoluhláska je pred koncovým *-o*.

Prehľad ukazuje, že pri spracovaní skloňovania priezvisk na *-o* sa odrážajú dve, resp. tri štádiá ich vývinu. Na krajných póloch stoja príručky, ktoré predpokladajú výhradné alebo prevažné skloňovanie

podľa jedného vzoru. V starších príručkách je to vzor *hrdina*, v novších príručkách vzor *chlap*. Ako prechodné pásmo medzi nimi možno označiť príručky, ktoré predpokladajú skloňovanie týchto mien podľa obidvoch vzorov. Toto prechodné pásmo je dočasné. Od skloňovania priezvisk na *-o* podľa vzoru *hrdina* sa čoraz viac prechádza k ich skloňovaniu podľa vzoru *chlap*. V jednotlivých prípadoch situácia síce ešte nie je úplne vyjasnená, zreteľný je však naznačený vývinový trend.

Podrobnejší rozbor skloňovania mužských priezvisk na *-o* podal J. Sabol (1965). Podľa neho skloňovanie domácich priezvisk na *-o* sa v hovorovej sfére dostáva dnes pod silný tlak pádových prípon substantív vzoru *chlap*. Tento jav pokladá autor za živý vývinový proces morfolologickej analógie, ktorý je podporovaný tým, že väčšina mužských podstatných mien na *-o* (najmä hypokoristiká) má v gen. a akuz. sg. príponu *-a*, napr. *dedo* — *deda*, *strýko* — *strýka*, *Jano* — *Jana*, *pejko* — *pejka*, a vari aj tým, že cudzie priezviská na *-o* majú prípony podľa vzoru *chlap*. Tento proces prechodu uvedených vlastných mien domáceho pôvodu k vzoru *chlap* mohla podľa J. Sabola urýchliť aj tá skutočnosť, že mnohé slovenské priezviská vznikli z hypokoristických foriem rodných mien, napr. *Ferko*, *Belko*, *Petko*, *Marko*, *Stanko*, *Stacho* a pod. Používatelia jazyka si zrejme uvedomujú súvislosť paralelných foriem rodných mien a priezvisk, a práve preto sa začali takéto priezviská skloňovať podľa vzoru *chlap*. Zriedkavejší je opačný proces, že totiž cudzie priezviská dostávajú skloňovanie podľa vzoru *hrdina* (čo autor demonštruje na príkladoch z dennej tlače). Keďže všeobecná vývinová tendencia skloňovania pri slovenských priezviskách na *-o* podľa J. Sabola zreteľne ukazuje na vyrovnávanie pádových prípon podľa vzoru *chlap*, a teda na oslabenie vplyvu substantív vzoru *hrdina*, treba používanie pádovej prípony *-u* pokladať, ako hovorí, pri cudzích priezviskách za narušanie spisovnej normy. Kodifikácia by podľa autora mala podporovať túto tendenciu.

Na záver môžeme konštatovať, že pri skloňovaní mužských priezvisk na *-o* možno v jednotnom čísle pozorovať jednosmerný vývin. Od skloňovania podľa vzoru *hrdina* prechádzajú tieto slová ku skloňovaniu podľa vzoru *chlap*. Tento vývin v tejto skupine slov je v súlade s celkovým vývinom pri substantívach vzoru *hrdina*, ktorých skloňovanie sa približuje ku skloňovaniu slov vzoru *chlap*, čo vidieť napr. na tvaroch inštr. pl. (popri prípone *-ami* sa pri niektorých slovách používa prípona *-mi*, napr. *hrdina* — *hrdinami*, ale *poeta* — *petmi*, *husita* — *husitmi* atď.).

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 5. vyd. Nitra, Š. Huszár 1930, s. 178.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 246.

MIHÁL, J.: Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu gymnázií. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1943, s. 133.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 78, 86.

ONDRUS, P.: Morfológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 45.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 73.

ORLOVSKÝ, J. — ARANY, L.: Gramatika jazyka slovenského. 1. vyd. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo dr. J. Orlovského 1946, s. 120.

PAULINY, E.: Krátka gramatika slovenská. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 57.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 173, 177.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Red. H. Bartek. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin 1940, s. 80—81.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953, s. 63. Rovnaké riešenie je v ďalších vydaniach [11. vyd. z r. 1971].

SABOL, J.: Skloňovanie slovenských priezvisk na -o. Slovenská reč, 30, 1965, s. 89—92.

ŠTÚR, E.: Náuka reči slovenskej. 1. vyd. Bratislava, Tatrin 1846, s. 140.

ROZLIČNOSTI

Zámenné zložky typu naň, naňho a iné tvary osobných zámen

Skloňovanie osobných zámen sa akosi vymyká z pomernej pravidelnosti, ktorá sa prejavuje pri ohýbaní iných slovných druhov. Pre osobné zámená sú typické dva druhy javov. Jedny sa týkajú základu slova (bázy), druhé spojenia predložiek s príslušnými zámennými tvarmi. Zahŕňame sem tieto javy:

Pri osobných zámenách je iná báza v základnom tvare, iná v nepriamych pádoch, napr. *ja — mňa, ty — teba, on — jeho, my — nás*.

Singulárové a plurálové formy zámena 1. a 2. osoby nie sú tvary toho istého zámena ani formou, ani významom, napr. *ja — my, ty — vy*.

Zámenné tvary ťažko členiť na významové zložky (morfémy), napr. *ja, ty, my, ťa, mi*. Ak vyčleníme pri niektorých tvaroch gramatické prípony, potom je báza zriedkavo slabičná, napr. *je- (jeho, jemu), teb- (teba, tebe), seb- (sebe, sebou)*, častejšie je neslabičná, napr. *mn-/mň- (mňa, mne, mnou), ň- (ním, ňu, ňou, nej, ne, nich, nimi), j- (jej, ju), n- (nás, nám, nami), v- (vám, vami)*, alebo sú tvary bez bázy, napr. *ho, mu, im, ich*.

Forma bázy je ovplyvnená predložkou. V bezpredložkových pádoch sa používajú tvary s bázou na začiatočné *j-* (alebo formy bez bázy na *i-*), po predložkách sú tvary začínajúce sa spoluhláskou *n-*, napr. *jeho — na neho, jemu — k nemu, jej — k nej, ju — pre ňu, ich — od nich, im — k nim*. Bezpredložkové pády (2., 3. a 4.) môžu mať dva typy tvarov; dlhšie sa používajú pri zdôraznení, kratšie sú príklonné, napr. *jeho — ho, jemu — mu*, podobne aj *mňa — ma, teba — ta, seba — sa, mne — mi, tebe — ti, sebe — si*.

Popri krátkom spisovom tvare 2. a 4. pádu *ho* sa miestami (v nárečiach) používajú aj iné tvary so začiatočným *h-*, najmä v 4. páde ženského rodu namiesto *ju* forma *hu*, v Liptove a na dolnej Orave aj tvary *hej, him, hich* namiesto spisovných foriem *jej, im, ich* (Stanislav, 1932, s. 322; Habovštiak, 1953, s. 252 a n.). Takéto tvary (okrem formy *ho*) sú v spisovných prejavoch nesprávne.

Predložka tvorí so zámenom tesnejšie spojenie, než je to pri tvaroch iných slovných druhov. Prejavuje sa to tak, že medzi predložku a zámeno nemožno vložiť iné slovo, a preto sa vo vedomí hovoriacich zámenné predložkové pády často chápu ako jedno slovo a tak sa aj vyslovujú (s jedným prízvukom) a neraz chybne aj píšú. Napr. *bezomňa, nadomnbu* a pod. namiesto správneho *bezo mňa, cezo mňa, odo mňa, nado mňa, nado mnou, pred o mňa, pred mnou, podo mňa, podo mnou*. Spomínané chybné písanie sa vyskytuje aj v beletrii. V próze A. Chudobu Leto s pehavou pannou (vydalo Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici r. 1970) nájdeme takéto predložkové spojenia: *A čo vlastne o d o m ň a chcete?* (8); *Položil ho p r e d o m ň a a spýtal sa ma* (147); *Likin hlas doznieval kdesi n a d o m n o u* [167]. Zámenné predložkové pády tohto typu sa v uvedenej Chudobovej knihe píšú dovedna sústavne.

Tesnosť spojenia predložiek so zámenami sa prejavuje aj tak, že predložky *k* a *s*, ktoré sa inak pred znelými spoluhláskami vyslovujú ako znelé, pred osobnými zámenami sa vyslovujú ako neznelé. Takisto sa v tejto pozícii vyslovujú predložky *ku* a *so*. Napr. *ku mne, k nám, k vám, k nim, k nej, k nim, so mnou, s nim, s ňou, s nami, s vami, s nimi*.

Tesným spojením prvotnej predložky a zámena vznikajú zámenné zložky. Sú to spojenia 4., zriedka 2. pádu singuláru osobného zámena *on, ono* a predložiek *o, u* a iných predložiek končiacich sa na samohlásku, t. j. *do, po, na, pre, za*, ako aj predložiek zakončených na spoluhlásku, t. j. *cez, nad, pod, pred* (pri nich nastáva spojenie pomocou vokálu *e*). Spojenia s prvou skupinou predložiek sa vyskytujú v dlhšej a kratšej podobe (popri najdlhšej forme typu *na neho*, ktorá sa píše oddelene), napr. *naňho, naň, oňho, oň, doňho, doň, poňho, poň, preňho, preň, zaňho, zaň*, ale s predložkou *u* sa používa len dlhšia podoba *uňho*. Spojenia s druhou skupinou predložiek majú kratšie tvary (okrem nich sa vyskytujú najdlhšie, ktoré sa píše oddelene, typ *cez neho*), napr. *cezeň, nadeň, predeň, podeň* (pravda, s tvrdou výslovnosťou). Zložky vznikajú aj pri zložených predložkách, napr. *ponadeň, popodeň, popredeň*. Pri predložkách *bez* a *od* sú len formy *bez neho, od neho* (nemáme formy *bezeň, odeň*). Forma *kuňmu*, ktorá sa uvádza v starších gramatikách (Hattala, 1864, s. 93, Czambel, 1915, s. 88), ale aj v Slovenskej gramatike (1968) ako nárečová, v spisovnom jazyku sa nepoužíva. Nie je zachytená ani v Slovníku slovenského jazyka. V starších gramatikách sa uvádzajú formy typu *nadoň, predoň*, t. j. so spájacím vokálom *o* (Hattala, s. 93), ktoré sa dnes nepoužívajú.

Dlhšie tvary typu *naňho* sú správne iba na označovanie osôb (nie vecí) mužského rodu, krátke tvary typu *naň* sú zasa ako jediné formy správne pri neutrách a neživotných maskulínach. Pri životných maskulínach sa používajú okrem dlhších i krátke tvary (typ *naňho* i *naň*). Krátke tvary sú však pri názvoch osôb zriedkavejšie. Zaznačili sme si niektoré prípady použitia krátkych tvarov na označenie osôb zo súčasnej prózy: ...*postupne sa mu uvoľnila celá tvár a z jeho vnútra sa rozbehol smiech, ...no súčasne do ň prenikal aj pocit solidarity zo včerajška* (E. Dzvoník, Zhoreniská. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1976, s. 40); z literatúry faktu: *Jej muža ...odvliekli ...Mařenka čakala na ň až do svojej smrti* (J. Blaho, Zo skalického rídku. Bratislava, Tatran 1974, s. 150); z rozhlasu: ...*pokročí k lekárovi, pozrie sa na ň vďačným pohľadom; Mlynár sa na ň* (na pomocníka) *osopil; Usmial sa na ň* (na vyslanca).

U istej časti používateľov spisovného jazyka sa prejavuje tendencia hodnotiť krátke tvary na označovanie osôb ako nesprávne a nahrádzať ich dlhšími tvarmi. Túto tendenciu podporuje aj istá analógia. Pri prídavných menách, zámenách a adjektívnych číslovkách (v kongruentnom skloňovaní) sa v množ. čísle isté tvary mužských neživotných zhodujú s príslušnými formami stredného rodu, kým mužské životné majú odlišný tvar (*pekné — pekní, ony — oni, všetky — všetci, druhé — druhí*). Výnimku tvorí základná číslovka *dva*,

pri ktorej je osobitná forma pre mužské neživotné, stredné a mužské životné mená [*dva — dve — dva*]). V normatívnych prácach sa obidve formy na označovanie osôb uvádzajú paralelne (Morfológia slovenského jazyka, s. 243). V 40. rokoch sa v súlade s vtedajšími Pravidlami slovenského pravopisu (1949, s. 95) odporúčalo uprednostňovať kratšie tvary v hovorenej reči (Orlovský, s. 176).

V minulosti boli tendencie vyhýbať sa krátkym tvarom v genitíve typu *doň* (porov. Slovenská reč, 1, 1932/1933, s. 232). Dnes sa kratšie tvary (aj genitívny tvar *doň*) používajú bez obmedzenia.

Neslabičné zámená, resp. zámenné zložky typu *naň* sa vyskytujú aj v češtine, poľštine a srbochorvátčine (pravdaže, v menšom rozsahu ako v slovenčine), a to alebo v spisovnom jazyku, alebo v nárečiach. V slovenčine sú rozličné typy zámenných zložiek (s rozličnými predložkami) a používajú sa pomerne často. Kratšie formy sa častejšie upotrebovávajú najmä na označenie neživotných vecí a javov mužského rodu a v strednom rode. Pri označovaní osôb sú zvyčajnejšie a častejšie dlhšie tvary typu *naňho* a *na neho*. Pri označovaní vecí sú dlhšie tvary typu *naňho* a *na neho* nenáležitú a hodnotia sa ako nesprávne.

K. Palkovič

LITERATÚRA

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turč. Sv. Martin, Kníhtlačiarsky účasť. spolok 1915.

Doň — do neho. Slovenská reč, 1, 1932/1933, s. 232.

HABOVŠTIK, A.: Oravské nárečia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.

HATALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť, V. Laufer 1864.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966.

ORLOVSKÝ, J. — ARANY, L.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo dr. J. Orlovského 1946.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5., zrevidované a čiastočne doplnené vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958.

Pravidlá slovenského pravopisu. Nové, revidované vydanie. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1949.

STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1932.

Prídavný, smerodajný

Adjektívam *prídavný, smerodajný* v časti jazykovej praxe konkurujú podoby *prídatný, smerodatný*, preto neprekvapuje otázka pracovníkov Prvej stomatologickej kliniky v Bratislave, či sú korektné vyjadrenia *zuboradie a prídatný aparát, smerodatná odchýlka*.

1. Podľa Slovníka slovenského jazyka (III, s. 541) je adjektívum *prídatný* zriedkavé slovo, ktoré sa ako terminologizovaný výraz vyskytuje v oblasti biológie vo význame „vedľajší, druhotný“. Kvalifikátor *zried.* sa tomuto slovu pririekol na základe jediného dokladu, ktorý bol naporúdzi pri spracovaní hesla. Ide o doklad *prídatné žľazy*, starý zhruba 25 rokov. Zaujímavé však je, že v novších odborných príručkách sme názov *prídatné žľazy* nenašli, hoci adjektívum *prídatný* zaznačuje Anatomické názvoslovie i Stručný lekársky slovník. V obidvoch príručkách je podoba *prídatný* ekvivalentom latinského prídavného mena *accessorius* (v lekárskom slovníku sa uvádzajú aj synonymá *akcesórny, vedľajší*). V Anatomickom názvosloví je prídavné meno *prídatný* vytlačené menším typom, čo znamená, že ide o pojem z tzv. jenskej nomenklatúry, z ktorej sa jednotlivé pojmy zaznačili viac-menej kvôli kontinuite; oficiálne slovenské anatomické názvoslovie je totiž spracované podľa tzv. parížskeho systému. Pravda, frekvencia prídavného mena *accessorius* v latinskom anatomickom názvosloví nie je veľká; navyše je pozoruhodné, že v slovenských názvoch, kde by sa podľa latinskej predlohy dalo predpokladať použitie adjektíva *prídatný*, používajú sa iné výrazové prostriedky, napr. *fissura accessoria [pulmonis dextri]* — *vodorovná štrbina [pravých pľúc]*, *foveola lumbalis accessoria* — *vedľajšia drieková jamka*. Výskyt podoby *prídatný* sme zaznamenali v spojení *prídatné pľúca* (Savuľak, s. 303). Pravda, podľa ruského ekvivalentu *dobavočnyje logkije* sa nedá spoľahlivo zistiť, či adjektívum *prídatný* má v spojení *prídatné pľúca* význam „ten, ktorý sa pridáva“, alebo význam „druhotný, dodatočný, vedľajší“.

V niektorých ďalších oblastiach sa ako ekvivalent latinského prídavného mena *accessorius* vyskytuje podoba *prídavný*, napr. v terminológii botanickej morfológie: *gemma accessoria* — *prídavný púčik*, *gemma accessoria serialis* — *prídavný seriálny púčik*, *gemma accessoria collateralis* — *prídavný kolaterálny púčik*.

Okrem toho je podoba *prídavný* dobre doložená aj v iných terminológiách, napr. v poľovníckej terminológii (*prídavné závažia*), v železničnej terminológii (*prídavná brzda, poistný ventil prídavnej brzdy, batožinový prídavný vozeň, prídavný stavací prístroj*) a v ďalších odboroch. Mohlo by sa síce namietat, že v týchto názvoch jednoznačne ide o význam „ten, ktorý sa pridáva“, a preto sa použila podoba *prídavný*, kým význam „druhotný, vedľajší“ sa vyjadruje podobou *prídat-*

ný. Lenže neslobodno zabúdať, že v istých odboroch, ako sme ukázali, je ekvivalentom latinského prídavného mena *accessorius* podoba *prídavný* a že vlastnosť druhotnosti, sekundárnosti sa vyjadruje inými atribútmi, než je adjektívum *prídavný*. (Porov. v botanickej morfológii názvy *prvotné podhubie* — *druhotné podhubie*, *pripojený lupeň* a i.)

Porovnanie názvov typu *prídavný púčik* — *prídavná brzda* vedie k záveru, že adjektívum *prídavný* má dva významy. Pri názvoch typu *prídavný púčik* je to význam „vedľajší, dodatočný“. Význam „ktorý sa pridáva“ nie je totiž vecne odôvodnený ako v názvoch typu *prídavná brzda* (porov. aj gramatický termín *prídavné meno* — pridáva sa k podstatnému menu).

Ukazuje sa, že adjektívum *prídavný* v porovnaní s adjektívum *prídavný* má obmedzený výskyt. Jeho postavenie v odbornej terminológii nie je pevné a nemožno ho brániť ani poukazom na prídavné meno *výdatný*. Pri tomto prídavnom mene je totiž súvislosť s odvodzovacím základom vo veľkej miere oslabená, kým pri adjektíve *prídavný* zviazanosť so slovesom *pridať* sa pociťuje ako živá. Súvislosť s odvodzovacím základom sa ešte viac oslabil pri adjektívach *udatný*, *zdatný*. Okrem obmedzeného výskytu treba vziať do úvahy aj slootovornú stránku adjektíva *prídavný*. V odbornej literatúre sa celkom jednoznačne táto stránka hodnotí takto: „Nezreteľná slootovorná štruktúra je aj v prídavných menách, ako *patričný*, *dostatočný*, *dedičný*, *prídavný* (Hb.) [podčiarkol I. M.], *záverečný*.“ (Horecký 1971, s. 182). Konštatácia o nezreteľnej slootovornej štruktúre sa vzťahuje aj na adjektívum *výdatný* (tamže). No ani nezreteľná slootovorná štruktúra by nemusela byť dostačujúcim argumentom, keby podobe *prídavný* nekonkuroval ústrojný výrazový prostriedok, t. j. podoba *prídavný*.

Paralelne s adjektívum *prídavný* sa na okraj spisovnej slovnej zásoby dostalo aj slovo *prídatok* s významom „čo sa k niečomu pridáva“. V slovníkovom archíve Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV je toto podstatné meno doložené spojeniami *prídatok maternice*, *luxusný prídatok*. Prvý doklad je z odbornej literatúry, druhý z tlače. V novších odborných príručkách sa termín *prídatok maternice* — oficiálne anatomické názvoslovie tento názov neuvádza — nahradil spojením *maternicové privesky* (Savulak, s. 513, Kábrt — Valach, s. 24, tu aj synonymum *vaječníky* a *vajčkovody*), ktoré je napokon výstižnejším, resp. presnejším prekladom latinského názvu *adnexa uteri*. S podobou *prídatok* sa už dnes nestretneme ani v tlači. V situáciách, v ktorých možno použitie tohto slova očakávať, používa sa ako ustálený výraz podoba *prídavok*: *rodinný prídavok*, *detský prídavok* — hovorová forma výrazu *prídavok na deti* —, *reprezentatívny prídavok* atď.

2. Pri zložennom prídavnom mene *smerodatný* používateľovi spisovného jazyka uľahčuje situáciu Slovník slovenského jazyka i Pravidlá

slovenského pravopisu. Na rozdiel od adjektíva *prídavný*, označeného v SSJ kvalifikátorom zriedkavé slovo (Pravidlá ho neuvádzajú), nezachytáva ani jedna z týchto základných jazykových príručiek podobu *smerodatný*, lež iba podobu *smerodajný*. Nesamostatná časť *-dajný*, vydeliteľná v tomto zloženom prídavnom mene, má obmedzený výskyt; z bežne používaných slov sa vyskytuje napr. v prídavnom mene *radodajný* „kto rád dáva, rozdáva dary, obdarúva, štedrý“. Význam prídavného mena *smerodajný* by sa síce podľa slovotvorných zložiek mohol opísať podobne ako význam slova *radodajný*, no bežne používané spojenia *smerodajné okolnosti*, *smerodajné rozhodnutie* a i. ukazujú, že okrem významového prvku „dávajúci smer“ adjektívum *smerodajný* obsahuje aj významový prvok „závažný, dôležitý“. Táto významová zložka je zreteľná i vo východiskovom štatistickom termíne *smerodajná odchýlka*. Pod týmto termínom sa v štatistike rozumie nie odchýlka udávajúca smer, lež štatisticky závažná, dôležitá, rozhodujúca odchýlka.

Pokiaľ ide o slovotvornú štruktúru, nesamostatná časť *-dajný* je utvorená z prítomníkového kmeňa slovesa *dať* príponou *-ný: daj-(ú) + -ný*. Analogicky sú utvorené prídavné mená *kujný*, *čujný*, *strojný* (od slovesa *strojiť sa*, „obliekať sa“) a i. Tu vlastne ani nemôže vzniknúť pochybnosť, lebo od bezpredponového slovesa *dať* nejstvie deverbatívne substantívum, ktoré by sťažovalo rozhodovanie o tom, či ide o odvodzovanie od slovesa, alebo od dejového mena, ako je to pri adjektíve *predajný* (pozri Horecký 1971, s. 182).

3. Adjektíva *prídavný*, *smerodatný* majú spoločný prvok — nesamostatnú zložku *-datný*. Adjektívum *prídavný* (podobne ako príbuzné podstatné meno *prídatok*) sa zo spisovnej slovnej zásoby vysunulo pre nezreteľnú slovotvornú štruktúru, pre sporadický výskyt a napokon aj preto, že v značnej časti jazykovej praxe zastáva jeho miesto podoba *prídavný*. Práve túto podobu odporúčame uprednostňovať v celej jazykovej praxi. Uvedené odporúčanie sa vzťahuje aj na druhý člen dvojice *smerodatný* — *smerodajný*.

Korektná a v plnom rozsahu spisovná podoba východiskových spojení je *zuboradie a prídavný aparát, smerodajná odchýlka*.

I. Masár

LITERATÚRA

Anatomické názvoslovie. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1962, 576 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971, 252 s.

KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lekársky slovník. Martin, Obzor 1968, 544 s.

Slovník slovenského jazyka. III. a IV. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, 1964.

Terminológia botanickej morfológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 260 s., tab. 63.

Veľký rusko-slovenský lekársky slovník. Red. J. Savuľak. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 781 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Dobrý prekladový slovník

[D. Kollár — V. Dorotjaková — M. Filkusová — E. Vasilievová: Slovensko-ruský slovník. Bratislava — Moskva, SPN — Ruský jazyk 1976. 768 s.]

Po viacerých menších slovensko-ruských slovníkoch vyšiel v minulom roku stredný *Slovensko-ruský slovník*. Potreba takéhoto slovníka v našej spoločnosti sa už dlho ukazovala ako evidentná. Ustavične sa rozvíjajúca spolupráca medzi nami a Sovietskym zväzom v politickej, ekonomickej, kultúrnej i vedeckej sfére si takúto príručku už dávno naliehavo vyžadovala. Treba povedať i to, že vydanie *Slovensko-ruského slovníka* pokladáme nielen za významný odborný, ale aj kultúrno-politický čin. Zvláštnosťou slovníka je, že vyšiel ako prvá publikácia, ktorá sa zrodila z koprodukcie medzi Slovenským pedagogickým nakladateľstvom v Bratislave a vydavateľstvom Ruský jazyk v Moskve.

Je prirodzené, že takéto dielo si vyžiadalo náročnú prípravu a veľa tvorivej práce. A je priam zákonité, že autori slovníka patria medzi našich najskúsenejších a teoreticky najfundovanejších lexikografov, ktorí sú i spoluautormi alebo redaktormi už vydaného Veľkého rusko-slovenského slovníka I—V (Bratislava 1960—1970) a pripravovaného Veľkého slovensko-ruského slovníka. Dôkladnejší pohľad do slovníka nás presvedčil, že autori zvládli svoju úlohu dobre a na príslušnej odbornej úrovni.

Výber slov je daný cieľom a rozsahom slovníka. Možno povedať, že je dobrý a v zásade vyhovuje kritériám pre stredný dvojazyčný slovník. Pri výbere slov autori postupovali podľa Slovníka slovenského jazyka. Tu treba kladne zhodnotiť skutočnosť, že zo Slovníka slovenského jazyka nevyberali jednotlivé heslá mechanicky, ale že k práci pristupovali kriticky, berúc do úvahy najnovšie výsledky výskumu v okruhu slovenskej slovnej zásoby, a to pokiaľ ide o hodnotenie jednotlivých slov na rovine štýlovej i časovej. Slovník obsahuje okolo 45 000 slov a zachytáva slovnú zásobu slovenčiny od polovice 19. storočia dodnes. Určenie „dodnes“ je však do istej miery relatívne, lebo mnohé súčasné slová sme v slovníku nenašli, hoci často nejde o slová úplne nové. Chýbajú v ňom napríklad niektoré dnes už bežné slová: *motel*, *zemiakár*, *prípravár*, *prímestský*, *vreckovací*, *rozoberací*, *rýchlokorčuľiarstvo*, *gril*, *grilovať*, *rozklápací* a i. Túto výhradu, pravda, možno do

značnej miery ospravedlniť; pokrívávanie za skutočným súčasným stavom v jazyku je „chorobou“ všetkých slovníkov, ktoré o sebe tvrdia, že zachytávajú súčasnú slovnú zásobu. Príčiny sú známe a známe je i to, že lexikografia doteraz nepozná metodiku, ako tento nedostatok odstrániť (okrem tzv. dodatkov a doplnkov k hotovému dielu, ktoré najmä pre radového používateľa nie sú práve najpríjemnejšie). Ale i tak by sme boli radšej, keby slovník daktoré nové slovo zaznamenal, a to i na úkor zastaraných slov. Ako príklad môžeme uviesť zastarané slovo *hospoda*, ktorého 3. význam „hostinec“ sa ako zastaraný hodnotí aj tak zrejme neprimerane (porov. M. Urbančok, Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 4, 1970, s. 232; J. Doruľa, O vývine významov slova hospoda v slovenčine. Kultúra slova, 6, 1972, s. 206—213; J. Doruľa, Z histórie slov hospoda a hostinec v slovenčine. Jazykovedný časopis, 23, 1972, s. 45—56).

Autori slovníka pri spracúvaní jednotlivých hesiel pracujú dôsledne na základe princípu členenia hesla podľa prekladových ekvivalentov, a nie na základe princípu členenia hesla podľa významov daného slova vo východiskovom jazyku. Tento postup pokladáme v plnej miere za odôvodnený, lebo nekomplikuje stavbu hesla najmä pri slovách so zložitou významovou štruktúrou. Autori sa teda zásadne pridržiajú princípu tvorby dvojazyčného slovníka na zásade ekvivalencie a neprikláňajú sa k princípu tvorby jednoazyčného slovníka, teda k členeniu slov na jednotlivé významy, ako sa to dakedy uplatňuje aj v dvojazyčných slovníkoch. Slovník celkove primerane ukazuje počet prekladových významov a situácie, v ktorých sa tieto významy realizujú. Streli sme sa však aj s istými nedôslednosťami pri narábaní s ekvivalentmi, napr. aj pri skupine slov súvisiacej s podstatným menom *záhrada*. Slovo *záhrada* má v slovníku iba jeden ekvivalent: *sad*; ako exemplifikácie sa uvádzajú spojenia: *ovocná z. fruktovoj sad*; *zimná z. zimnij sad*; *zeleninová z. ogorod*; ďalej sa v hesle uvádza frazeologické spojenie *pustiť capa do záhrady* hovor. *pustiť kozla v ogorod*. Pri odvodených slovách sú však po dva ekvivalenty: *záhradník* 1. *sadovod*, *sadovník*; 2. *ogorodník*; *záhradný*: 1. *sadovjij*, 2. *ogorodnyj*. Domnievame sa, že by bolo správne, ak by sa i pri základnom hesle *záhrada* uviedli aspoň dva ekvivalenty, teda *záhrada* 1. *sad*, 2. *ogorod*. Celkove však treba povedať, že autorom slovníka sa úspešne podarilo nájsť také ekvivalenty, ktoré vystihujú obsah i štýlovú hodnotu slov východiskového jazyka.

Za klad slovníka pokladáme aj to, že autori uplatňujú v slovníku sémantizáciu, a to v dosť značnom rozsahu. Pomocou sémantizácie sa totiž pri jednotlivých ekvivalentoch alebo pri prekladoch jednotlivých spojení spresňuje obsah príslušného ekvivalentu či prekladu istého spojenia. Do istej miery však prekvapuje, že sémantizácia sa v *Slovensko-ruskom slovníku* uvádza spravidla v slovenskom jazyku, teda vo východiskovom jazyku; to varí preto, lebo — ako sa píše v úvode slovníka — je slovník určený na prvom mieste slovenskému používateľovi. Pre ruského používateľa by totiž bolo bývalo výhodnejšie a logicky odôvodnenejšie uvádzať sémantizáciu častejšie aj v ruštine, teda nie vo východiskovom jazyku. Ako nám je z lexikografickej praxe známe, sémantizácia sa obyčajne neuvádza vo východiskovom jazyku, lež v druhom jazyku daného slovníka. Takáto prax sa uplatňuje napr. aj v pripravovanom Česko-slovenskom slovníku; tu sa sémantizačné

poznámky budú uvádzať po slovensky, a nie vo východiskovom jazyku, teda po česky.

V slovníku sa zachytáva v rozsiahlom výbere aj slovenská frazeológia a odborná terminológia. Pokiaľ ide o frazeológiu, autori sa usilovali podať za príslušnú slovenskú frazeologickú jednotku rovnocenný ruský ekvivalent. Tam, kde sa im nepodarilo nájsť rovnocenný (plnohodnotný) ekvivalent, používajú znamienko približnosti ($\approx$); napr. pri hesle *horúci* $\langle \rangle$ *chodiť okolo niečoho ako (mačka) okolo horúcej kaše* $\approx$ *chodiť vokrug da okolo*. Takýto postup je v poriadku, je to bežná lexikografická prax. Dakde sa však toto znamienko približnosti neuvádza, i keby sa bolo malo uviesť; napr. pri hesle *zvon* sa za značkou označujúcou frazeológiu zaznamenáva spojenie *srdce ako zvon* a prekladá sa spojením *zdorovoje serdce*. V tomto prípade sa znamienko približnosti rozhodne vyžaduje, lebo nejde ani len o približný ekvivalent slovenského spojenia, lež skôr o výklad. Iná je otázka, či spojenie *srdce ako zvon* pokladať za frazeologickú jednotku alebo iba za prirovnanie. Tým sa tu však nebudeme zaoberať.

Terminológia sa v slovníku zaznamenáva v rozsahu, ktorý dovoľuje čítať a prekladať populárno-vedeckú literatúru. Rozsah uvádzanej terminológie pokladáme pre daný typ slovníka za primeraný. Nevidí sa nám však vhodné umiestňovať v slovníku terminologické spojenia za značkou označujúcou frazeológiu; tieto spojenia sa mali podľa nášho názoru uviesť hneď za príslušným ekvivalentom; takáto prax sa uplatnila napr. aj v Slovníku slovenského jazyka a uplatňuje sa aj v chystanom Česko-slovenskom slovníku.

Hodnotenie jednotlivých hesiel v slovníku na štylovej a časovej osi pokladáme vcelku za primerané. Malú poznámku však máme k skratke *ľud.*, ktorá sa v zozname skratiek vysvetľuje spojením *ľudový výraz*. Lexikografická prax ukázala, že obsah tejto skratky je veľmi nejasný a problematický. Základná otázka je tu totiž tá, či takto hodnotené slovo pokladať za spisovné alebo nie. Podľa našich zistení ide pri slovách, ktoré sú označené v slovníku ako *ľudové výrazy*, zväčša o nespisovné slová, často o nárečové lexikálne jednotky. Preto odporúčame, aby sa pri ďalšom vydaní slovníka upustilo od používania skratky *ľud.* Chceme sa pritom odvolať na zistenia, ktoré sa urobili pri príprave koncepcie druhého, revidovaného vydania Slovníka slovenského jazyka. V tomto druhom vydaní sa skratka *ľud.* — ako sa zdá — nebude uplatňovať. Drobnú poznámku máme aj k skratke *zastar.*, napr. pri hesle *žandár*. Tu ide skôr o historizmus, a to len v našom prostredí, inde toto slovo takto chápať nemožno. Nazdávame sa, že pri slovách tohto typu by bolo účelné nedávať nijaké hodnotenie na časovej osi, ale vysvetliť vec na strane ekvivalentu sémantizáciou (porov. M. Urbančok, Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 7, 1973, s. 14 a n.; s. 44 a n.; s. 71 a n.).

Z technických postupov si všímame otázku hniezdovania a odkazy. V *Slovensko-ruskom slovníku* sa nehniezduje, to značí, že každá lexikálna jednotka sa spracúva samostatne. Tento spôsob spracovania slovníka vyhovuje požiadavkám modernej lexikografie, a to v tom zmysle, že uľahčuje prácu používateľovi slovníka. Možno namietat, že to do istej miery zväčšuje rozsah slovníka, ale argument praktickej použiteľnosti a prístupnosti slovníka oslabuje túto možnú námietku. Poznámku máme k systému odkazov v slov-

níku, lebo sa nám vidí, že v Slovníku sa uplatňuje akási zvláštna forma odkazov, ktorá je pre používateľa dosť nejasná. Ukážeme to na niekoľkých príkladoch. Heslo *zvodový* sa odkazuje na heslo *zvodný*²; tu však podoba *zvodový* nie je. (V tomto prípade ide ešte aj o iný nedostatok: podoba *zvodový* je progresívnejšia ako *zvodný*²; odkazuje sa teda neprimerane. Vidieť to aj zo spracovania hesla *zvod*² v Slovníku slovenského jazyka.) Ďalej heslo *zvonku* sa odkazuje na heslo *zvonka*; pri hesle *zvonka* však podobu *zvonku* nenájdeme. Heslo *zbytok* sa odkazuje na heslo *zvyšok*; pri hesle *zvyšok* však slovo *zbytok* rovnako nenájdeme. (Tu ide aj o chybu proti norme, slovo *zbytok* je totiž nespisovné, a teda sa nemalo v slovníku vôbec uvádzať alebo sa malo označiť ako nespisovné. Porov. M. Urbančok, Postavenie predponových slovies s koreňmi by- a bud- v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 22, 1957, s. 226—247.) Príkladov na takýto spôsob odkazovania je v slovníku viac, napr. *žabikláč* p. *žabykláč*, *bratanec* p. *bratranec*. Nepodarilo sa nám vniknúť do tohto systému odkazov a dovoľujeme si vysloviť pochybnosť, či sa to podarí — a to je najdôležitejšie — používateľom slovníka.

Napriek tomu, že autori vynaložili na posudzovanie slovenských ekvivalentov veľa práce, ktorej výsledky sú — ako sme už spomenuli — vcelku dobré, a že teda nevyužili v ich situácii do istej miery aj prijateľný „alibizmus“ v tom zmysle, že v otázkach spisovnej normy je kompetentný (alebo kompetentnejší) Slovník slovenského jazyka, predsa len prekvapuje, že v slovníku ostali niektoré nedopatrenia. Jednotlivostí a drobností nie je veľa; tie spomínať nebudeme. Ako príklad chceme uviesť, že v slovníku ostali chybné vyriešené niektoré prípady ako slovotvorný typ. Napr.: *nahnedlý* m. *hnedastý* [toto slovo však slovník vôbec nezaznamenáva]; *nahorklý* m. *nahorkastý*, *nahluchlý* m. *hluchastý* [toto slovo slovník nezachytáva]; *nažlklý* m. *žltkastý*, *žltastý*, *žltkavý*; *nahlúply* m. *sprostastý* (ani toto slovo slovník nezachytáva).

Ak medzi našimi poznámkami k *Slovensko-ruskému slovníku* boli niektoré aj kritické, nijako sme tým nechceli znížiť veľkú hodnotu, ktorú tento slovník v našej lexicografii má i bude mať. Naopak: Pokladáme za potrebné zopakovať, že slovník predstavuje významný medzník v histórii slovenskej dvojязыčnej lexicografie a že dobre poslúži potrebám našej spoločnosti v súčasnej etape jej rozvoja.

Š. Michalus

Zaujímavá lexicografická príručka

{Otomar Radina, Zrádná slova ve francouzštině. Praha, SPN 1975, 82 s.)

V recenznej poznámke chceme upozorniť na malú, ale obsahovo zaujímavú a praktickú knižku o tzv. zradných slovách. Autor v nej zhromaždil a porovnal české a francúzske lexikálne jednotky, ktorých formálna stránka spôsobuje špecifické ťažkosti. Je určená záujemcom o vyšší stupeň štúdia francúzštiny a v praxi poslúži aj prekladateľom a tlmočníkom. Práca je

rozdelená na dve časti: Úvod (s. 5—14) a Abecedný zoznam najčastejších zradných slov (s. 15—82).

V úvodnej časti autor vysvetľuje pojem zradných slov (vo francúzskej terminológii *faux amis*, v ruskej *ložnye družja*), zaoberá sa ich vznikom a podáva ich typológiu. Tradične sa ako zradné slová označujú lexikálne jednotky, ktoré sú vo dvoch jazykoch formálne podobné, ale majú odlišný význam (napr. *benzín* — *benzine*). Autor však chápe pojem zradné slová širšie a podľa nášho názoru oprávnene k nim priraduje aj slová významovo podobné, ale s malými formálnymi rozdielmi (napr. *parlament* — *parlement*).

Po vymedzení pojmu zradných slov autor vysvetľuje ich vznik. Existencia zradných slov je dôsledkom preberania slov z jedného jazyka do druhého, pričom sa pôvodný význam slova časom zmení. Dokladom toho, ako francúzske slovo nadobúda v inom jazyku odlišný význam, je napr. slovo *kupé*. Historicky sa zradnosť tohto slova dá vysvetliť takto: v čase, keď slovo *kupé* prešlo do nášho jazyka, jeho význam bol „časť dostavníka“. Časom však vo francúzštine nadobudlo aj ďalšie, nové významy, kým v preberajúcom jazyku sa používa iba starší, pôvodný význam.

Ako ďalšiu možnosť vzniku zradných slov uvádza autor súvislosť s tretím jazykom. Dô slovenčiny a češtiny prešli niektoré slová prostredníctvom nemčiny, no už so zmeneným významom. Napr. *galantéria* znamená „obchod s drobnými módnymi doplnkami“. Vo francúzskom jazykovom prostredí slovo *galanterie* uvedený význam vôbec nemá a označuje iba pojem „galantnosť“. Na vyjadrenie pojmu „obchod s drobnými módnymi doplnkami“ má francúzština výrazy *mercerie* alebo *articles de Paris*.

Zradnosť môže vzniknúť aj tým, že pri preberaní slov sa nepocitujú všetky asociácie, ktoré mal daný výraz v pôvodnom jazyku. Význam slov sa potom zúži. Napr. naše *atelier* má užší význam ako francúzske *atelier*, ktoré značí „dielňa“. Podobne naše slovo *šampiňón* je významovo užšie ako francúzske *champignon* (huba). Dochádza však aj k opačnému javu, a to k rozšíreniu významu pôvodného slova. Napr. naše *gobelin* znamená „nástenný koberec“, kým vo francúzštine *gobelin* označuje iba druh nástenného kobereca vyrobeného v parížskej manufaktúre Gobelins.

Autor si ďalej všíma, ako pri preberaní z jedného jazyka do druhého prechádzajú slová do inej štylovej roviny. Napr. *malheur* a *courage* sú vo francúzštine neutrálne, no ich české a slovenské podoby *malér*, *kuráž*, resp. *guráž* sú hovorové. Vzácnější je jav, keď sa prevzaté slovo zjemní. Napr. *rutina* je v češtine skôr pochvalné slovo, kým francúzske *routine* znamená „rutinérstvo“. *Pisoár* môže znížiť jemnejšie českému alebo slovenskému uchu, ale nie francúzskemu.

Zradné slová autor delí do niekoľkých veľkých skupín: dvojsmerné (sem patrí napr. už citované slovo *benzín*), jednosmerné (napr. *abiturier*) a príležitostné, t. j. také, ktoré sa časťou svojich významov zhodujú, ale časťou sú odlišné (napr. *batéria*).

Skúmanie vzniku jednotlivých typov zradných slov má popri praktickom dosahu aj významný teoretický prínos pre jazykovedu. Prináša totiž zároveň aj náčrt typov sémantických a lexikálnych zmien, ktoré sa uskutočňujú pri preberaní slov z cudzieho jazyka.

Abecedný zoznam najčastejších zradných slov je veľmi prehľadne a na

rýchlu orientáciu prakticky rozčlenený na štyri stĺpce. V prvom je uvedený český výraz, v druhom jeho francúzsky ekvivalent; v treťom francúzsky výraz a vo štvrtom jeho český ekvivalent. Napr. *antikvariát* — *librairie d'occasion*; *antiquités* — *starožitnosti*; *aranžér* — *étalagiste*; *arrangeur* — *upravovateľ*. Citované prípady patria k dvojsmerným zradným slovám. Ak ide o jednosmerné zradné slová, odráža zoznam, pravdaže, iba príslušný smer zradnosti. Napr. *aplauz* — *applaudissement*; *alpinisme* — *horolezectvo*. Cenné na tomto slovníku je aj to, že uvádza aj niektoré gramatické charakteristiky (slovný druh, rod, číslo, slovesnú rekcii), funkčné štýlové charakteristiky a výslovnosť všade tam, kde by mohli v tomto smere vzniknúť pochybnosti.

K celej práci možno formulovať iba veľmi málo kritických poznámok. Výber zaradených slov (okolo 900) sa zdá vyčerpávajúci. Doplnili by sme hádam iba slovo *princ*, ktoré je významovo užšie ako francúzske *prince*. Dalo by sa uvažovať aj o zaradení jednosmerne a príležitostne zavádzajúceho slova *machiniste*, ktoré popri bezproblémových významoch „strojár“, „strojník“, „strojvodca“ má aj zradný význam „kulisár“ (v divadle).

Zvolené ekvivalenty pokladáme napospol za výstižné. Iba zriedkavo by ich bolo treba upraviť. Napr. pre *šampiňón* by sme namiesto spojenia *champion de couche*, ktorým sa označujú iba umelo vypestované šampiňóny, radšej zvolili ekvivalent *champion de Paris*. Pri termíne *vedecký aspirant* sa uvádza približný ekvivalent *qui fait sa licence*. Licence je vo Francúzsku základný grádus univerzitného absolventa, ktorý zodpovedá nášmu diplomu promovaneho pedagóga, filológa a pod. Vedecká aspirantúra je nepochybne vyšším typom štúdia, ktorému podľa nášho názoru zodpovedá vo francúzskom systéme *doctorat de 3e cycle*. Pre vedeckého aspiranta by sme teda navrhovali ako približný ekvivalent *qui fait son doctorat (de 3e cycle)*. So zreteľom na to si nemyslíme, že termín *kandidát vied* nemá ani čo len približný ekvivalent vo francúzštine. Dalo by sa uvažovať o týchto ekvivalentoch: *qui a son doctorat de 3e cycle*, prípadne *qui a son doctorat d'État*.

V niektorých prípadoch české ekvivalenty francúzskeho termínu odrážajú jeho mnohoznačnosť (napr. pri slove *batterie*). V iných prípadoch však české ekvivalenty odzrkadľujú iba časť významovej štruktúry francúzskych slov, prípadne homoným (napr. *bar*, *génie*). Uvedomujeme si však, že sústavné uvádzanie všetkých ekvivalentov daného slova, teda aj ekvivalentov, ktoré v sebe neskrývajú zradnosť, by viedlo k neúmernému zväčšeniu rozsahu práce.

Posudzovaná práca vyšla v edícii odbornej literatúry pre učiteľov. Učitelia francúzštiny ju môžu dobre použiť pri rozširovaní slovnej zásoby konfrontačným spôsobom. Okrem toho bude táto práca užitočná aj pre prekladateľov a to pokladáme za jej hlavné poslanie. Treba však, aby prekladatelia otvárali slovník aj v tých prípadoch, keď preklad na prvý pohľad nevyzerá problematicky. Príručku môžeme vrelo odporúčať všetkým záujemcom o francúzštinu aj na Slovensku. Nájdu v nej totiž veľmi veľa bežných a aktuálnych výrazov, ktoré v dostupných dvojjazyčných slovníkoch často chýbajú. Máme na mysli napr. slová ako *aranžér*, *agitačná dvojica*, *agitačné stredisko*, *alegorický voz*, *cestovné diéty*, *linka dôvery*, *urgovať* atď.

Otomara Radinu poznáme aj ako autora vydarených skrípt *Cvičební texty*

pro překladatelské kursy francouzštiny (Praha, SPN 1971). V recenzované práci sa zacielil na vážny čiastkový prekladateľský problém a zostavil spoľahlivú, teoreticky fundovanú a praktickú príručku so širokým použitím.

M. Figmíková — K. Sekvent

SPYTOVALI STE SA

Újest, újedza. — Odpovedáme na otázku člena poľovníckeho zväzu, ktorý sa zaujímal o správnosť pomenovania *újest* vo význame „vnadidlo na divú zver“ (konkrétne išlo o vnadidlo na medveďa).

Slovník slovenského jazyka IV [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 657] uvádza vo význame „nejaká potrava ako návnada, vnadidlo, vábidlo na divú zver a ryby“ dve pomenovania: *újedza* a *újest*.

Pomenovanie *újedza* hodnotí SSJ ako nárečové slovo synonymné s pomenovaním *újest*, ktoré sa pokladá za spisovné pomenovanie. Pravidlá slovenského pravopisu [11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 361] uvádzajú len tvar *újest* a Slovenské poľovnícke názvoslovie [Bratislava 1966, s. 79] namiesto *újest* odporúča ako správne slovo *vnadidlo*. V najnovšej práci s poľovníckou tematikou sa používa iba pomenovanie *vnadidlo*, napr. *Na medvede sa u nás teraz poľuje väčšinou postriežkou z vysokého, krytého posedu na vnadidlo*. [M. Kulich, Praktický poľovník. Bratislava, Príroda 1976, s. 132].

So slovom *újest* (2. p. *újesti*, 3. p. *újesti*, 4. p. *újest*, 6. p. o *újesti*, 7. p. s *újestou*), ktoré je súčasťou spisovnej slovnej zásoby, sa stretávame v umeleckej aj v odbornej literatúre, napr.: *V záhrade za humnami chytával líšky na újest alebo do klepcov*. [M. Figuli] — *Niektorý hladný vlk ani veľa nerozmýšľal a skočil rovno na živú újest do jamy, a keď sa nažral, nemohol viac von*. [Bednárik, Ľudové poľovníctvo na Slovensku. 1943, s. 27]. Pod *újestou* sa chápe akékoľvek vnadidlo na divú zver a na ryby: živé zviera, usmrtené zviera, kusy mäsa, sparená pšenica. Jeho význam môže mať aj širší rozsah, ako ho vymedzuje SSJ, pretože sa toto pomenovanie používa aj vo význame „vábidlo akéhokoľvek druhu“, napr.: *Obchody a výkladné skrine, plné tovarov, čačiek, újesti pre hladné oči*. [Slovenské pohľady]

Slovo *újedza* (2. p. *újedze*, 3. p. *újedzi*, 4. p. *újedzu*, 6. p. o *újedzi*, 7. p. s *újedzou*) pokladáme tiež za spisovné pomenovanie. Vychádzame pritom z analogických prípadov pri tvorení slov tohto typu, napr. *chodiť* — *chádza*, *odieť* — *odedza*, *objeť* — *objedza* a *ujesť* — *újedza*. Pomenovanie *újedza* je teda zo slovotvorného hľadiska správne utvorené slovo. V umeleckej literatúre sa používa ako rovnocenné pomenovanie so slovom *újest*, napr. u M. Kukučína: *zavesené údice s újedzou popri újest na pstruhy*.

Záverom možno konštatovať, že jeden zo spôsobov chytania divej zveri alebo rýb je chytanie na vnadidlo, *újest* alebo na *újedzu*. Všetky tri pomenovania sú spisovné, lenže štýlovo rozlíšené. Slovo *vnadidlo* sa prevažne používa v odbornom štýle, slová *újest* a *újedza* v ostatnom spisovnom jazyku.

E. Bajžíková

Obltáčacie obrázky — obltáčanky. — Redaktorka vydavateľstva Tatran: „Ako pomenovať obrázkové papieriky, s ktorými sa deti hrávajú tak, že ich položia na nejaký podklad, najlepšie na papier, a potom navlhčeným prstom opatrne stiahnu matnú vrstvu papiera, pod ktorou sa zjaví farebný obrázok?“

Hračka, o ktorú ide, jestvuje už dávno a naozaj prekvapuje, že sa doteraz nenašlo pre ňu vhodné slovenské pomenovanie. V obchodoch ju poznajú zväčša pod opisnými názvami *obrázky*, čo sa namáčajú vodou, vodové obrázky, sfahovacie obrázky, niekedy aj *obtisky*.

Kedysi bola táto hračka známa pod menom *apcibildre*. Slovo *apcibildre* pochádza z nemeckého podstatného mena *Abziehbilder*. Táto podoba je tvarom množného čísla od zloženého substantív *der Abziehbild* (*abziehen* = sťahovať, *Bilder* = obrazy). Pri slove *Abziehbild* sme v Nemecko-slovenskom a slovensko nemeckom slovníku [L. Ivaničová — A. Keder — J. Škodová, Bratislava, SPN 1966, s. 34] našli slovenský ekvivalent *nálepka*. Pod nálepkou si však zväčša predstavujeme lístok alebo kartičku s nejakým textom, prípadne obrázkom na označenie istého druhu tovaru. Pojem detskej hračky sa s týmto názvom nespája. V Nemecko-českom slovníku [J. Volný, Praha, SPN 1966, s. 27] sa ako ekvivalent slova *Abziehbilder* uvádza dvojslovné pomenovanie *obtiskovací obrázky*. Toto pomenovanie je celkom prijateľné, dobre vystihuje danú realiu. Do slovenčiny by sme ho preložili spčením *obltáčacie obrázky*.

Hoci dvojslovné pomenovanie *obltáčacie obrázky* vhodne a výstižne označuje spomenutú detskú hračku, predsa sa nám vidí, že je na tento cieľ akési príliš odborné, detskému používateľovi nie celkom primerané. Ak v terminológii vystupuje do popredia úsilie o univerbizáciu — o tvorenie jednoslovných pomenovaní, potom v terminológii detských hračiek je toto úsilie oprávnené ešte viac.

Ako názov rovnocenný s dvojslovným pomenovaním *obltáčacie obrázky* ponúkame jednoslovné pomenovanie *obltáčanky*. Predpona *ob-* vyjadruje uskutočňovanie slovesnej činnosti na povrchu, okolo alebo po obvodě niečoho. Slovtvornou príponou *-anka* (*-anky*) sa podstatné meno *obltáčanky* zasa vhodne zaraďuje k takému typu slov z oblasti detských hier, ako sú *maľovanky*, *vystrihovanky*, *rečňovanky*, *spievanky*, *riekanky*, *vyčítanky* a i.

E. RISOVÁ

Štatisticky významný, či štatisticky významový? — Z vydavateľstva Veda sa nás spýtovali, či sa v psychologickej literatúre má používať ako termín spojenie *štatisticky významný*, alebo *štatisticky významový*.

Podstatné meno *význam* sa v Slovníku slovenského jazyka V [Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 335] vysvetľuje takto: 1. „myšlienkový obsah, zmysel niečoho, obyčajne slova, reči“ a po 2. „dôležitosť, závažnosť, dosah“. Každému z týchto významov zodpovedá osobitné prídavné meno utvorené zo základu *význam*. V prvom význame sa používa prídavné meno s príponou *-ový*, teda *významový*. Podľa SSJ V [s. 336] prídavné meno *významový* značí „týkajúci sa významu, obsahovej stránky reči, slov“ a používa sa v spojeniach *významová stránka jazyka*, *významový odtienok*, *významová jednotka*,

významová zmena. Od prídavného mena *významový* je utvorené aj abstraktné podstatné meno *významovosť*.

Vo význame zodpovedajúcom druhému významu slova *význam* funguje prídavné meno s príponou *-ný*, teda *významný*, a SSJ V zaznačuje tieto významy, v ktorých sa v súčasnej spisovnej slovenčine používa prídavné meno *významný*: 1. „majúci veľký význam, veľkú dôležitosť, význačný, dôležitý, závažný“, napr. *významný človek*, *významná osobnosť*, *významná vec*, *významný činiteľ*, *významná úloha*, *významné udalosti*, *významné miesto*; hrať *významnú úlohu*; po 2. má význam „veľký, značný“, napr. *významné úspechy*, a po 3. má význam „vyjadrujúci istý zámer, úmysel“, napr. *významný pohľad*. Aj od prídavného mena *významný* existuje abstraktné podstatné meno utvorené príponou *-osť*: *významnosť*.

Prídavné mená *významový* a *významný* sú príkladom, ako sa využívajú prípony *-ový* a *-ný* na významovú diferenciaciu prídavných mien utvorených od toho istého základu, podobne ako napr. v dvojiciach *srdcový* — *srdečný*, *objemový* — *objemný*, *rozumový* — *rozumný*, *hlasový* — *hlasný*. Prípona *-ový* je viacej vzťahová ako prípona *-ný*, preto prídavné mená s príponou *-ový* sú v takých prípadoch čisto vzťahové, kým prídavné mená s príponou *-ný* prechádzajú vlastne už k akostným prídavným menám (pozri o tom J. Horecký, Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971, s. 190—191).

Spojením *štatisticky významný*, resp. *štatisticky významový* sa má vyjadriť význam „majúci veľký význam, význačný, závažný zo štatistického hľadiska“. Tento význam však môže vyjadriť iba spojenie *štatisticky významný*, lebo prídavné meno *významný* tu nevyjadruje čistý vzťah k podstatnému menu *význam*, ale vyjadruje už istú akosť. V odbornej reči sa používa aj termín *štatistická významnosť*.

Popri domácich termínoch *štatisticky významný* a *štatistická významnosť* sa v odbornej literatúre používajú aj prevzaté termíny *štatisticky signifikantný* a *štatistická signifikantnosť*. Podstatné meno *signifikantnosť* sa k nám dostalo prostredníctvom anglickej odbornej literatúry (angl. *significance*).

Na záver: Z dvojice spojení *štatisticky významný*/*štatisticky významový* je správne iba spojenie *štatisticky významný*, ktoré korešponduje s termínom *štatistická významnosť*.

M. Považaj

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—